
EELK LITURGIILISE KOMISJONI TEGEVUS 1991–2005

Peeter Paenurm

1. SISSEJUHATUS

Jumalateenistuse ja kiriku käsiraamatu uuendamiseks on EELKs tegeldud järjepidevalt. Juba paarkümmend aastat pärast *Agenda*¹ ilmumist, kui luterlik kirik Eestis oli iseseisvunud ning otsis rahvuslikku ja rahvakiriku teed, hakati rääkima uue käsiraamatu koostamise vajadusest. 1936. aastaks jõuti agendauuendusega jumalateenistuse põhikorra prooviväljaandeni², millega siis usuteadlaste konverentsidel edasi töötati. Kuid 1939. aastal muutusid kiriklikud ja poliitilised olud ning reform jäi läbi viimata.

Nõukogude ajal jätkasid tööd uued agendakomisjoni koosseisud, kuid keerulistes poliitilistes oludes oli see väheperspektiivne ettevõtmine. Agendakomisjoniga paralleelselt tegutsenud lauluraamatu komisjon jõudis aga ometi oma tööga lõpule ja suutis oma töö vilja realiseerida trükitud raamatuks. *Kiriku Laulu- ja Palveraamatu* ilmumise üheks tõukejõuks oli kahtlemata see, et materiaalseid ja tehnilisi vahendeid omav väliseesti kirik koostas samal ajal ka

¹ *Agenda ehk Käsiraamat Ewangeliumi-Lutheruse-usu kogudustele Wene riigis*. I ja II jagu. Tartu, 1902. Tegemist on 1897. aastal valminud käsiraamatuga, mille eestikeelne tõlge kinnitati 1901.a.

² Jumalateenistuse põhikorra prooviväljaanne *Agenda Evangeeliumi-Luteri usus kogudustele Eestis*, 1936.

oma uut lauluraamatut ja poliitiliste olude muutudes suudeti kahe komisjoni vahel koostööks kiiresti ühine keel leida.³

1991. aasta oli EELKle mitmeti murranguline. Juunis vastu võetud uus põhikiri tõi kaasa palju ümberkorraldusi üldkiriku ja koguduste elus. Lauluraamatukomisjon lõpetas oma töö. Trükiti ja võeti advendiajast kogudustes ametlikult kasutusele *Kiriku Lauluja Palveraamat*. Juba sama aasta kevadel moodustas kirikukogu jumalateenistusuuenduse jätkamiseks agendakomisjoni ja lauluraamatukomisjoni liikmetest uue komisjoni, mis sai esimesel iseseisvusajal tegutsenud töörühma eeskujul nimeks EELK liturgiline komisjon⁴. Uue töörühma liikmed tulid esimest korda kokku 1991. aasta 16. mail. Selle nime all ja samadel põhimõtetel, koosseisult küll mõnevõrra muutudes tegutses komisjon 15 aastat. See tööperiood lõppes novembris 2005 seoses uuendustega uue põhikirja ja kirikuseadustiku poolt sätestatud kiriku juhtimisstruktuuris.

LITURGILISE KOMISJONI TÖÖ KÄIVITAMINE

Vastmoodustatud EELK liturgilise komisjoni liikmed pidasid esimese koosoleku 16. mail 1991 peapiiskopi kabinetis. Kohal olid valitud liikmed assessor praost Andres Pöder, praost Harri Rein, praost Tiit Salumäe, abipraost Jaak Salumäe ja diakonõpetaja Üllar Kask, lisaks peapiiskop Kuno Pajula ja õp Jaan Kiivit.⁵ Koosolekut juhatas A. Pöder, protokollis J. Salumäe.

Esimese koosoleku käigus arutati komisjoni töökorraldust ja töösuundi. Kuna uus lauluraamat, mis sisaldas lõpus ka jumala-

³ Mõeldud on Eesti Evangeeliumi Luteri-usu Kiriku (E.E.L.K.) lauluraamatukomiteed, tegutses Torontos.

⁴ Liturgilise komisjoni tegevust esimesel iseseisvusperioodil on värskest uurinud Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilane Kaisa Kirikal oma bakalaureusetöös: *Eesti Evangeelse Luteriusu Kiriku Liturgilise komisjoni tegevus aastatel 1922–1936* (Tartu 2005).

⁵ LK protokoll 1 (16.05.1991).

teenistuse põhikordasid, oli juba trükis, ei peetud otstarbekaks hakata kohe jumalateenistusse väikesi muudatusi tegema. Leiti, et alustatakse ametitalitustest, kuna talituste osakaal jumalateenistusel oli sel perioodil enneolematult suureks kasvanud. Komisjoni tegevust nähti aga veelgi laiemana kui ainult uue käsiraamatu koostamine.⁶ Jumalateenistuse osas nähti võimalusena juurde koostada abimaterjale, mida saaks olemasoleva Agenda juures kasutada.

Arutati esimehe ja sekretäri valimist, samuti konsultantide kaasamist. J. Kiivit oli valmis kaasa töötama vaid konsultandina. Ka A. Pöder pidas end esimesel võimalusel taandatavaks, kuid soostus siiski kaasa töötama. Tehti ettepanek E.E.L.K. Toronto Peetri koguduse abiõpetaja Gustav Piiri kaasamiseks, kuna temaga oli lauluraamatu tegemise ajast head koostöökogemused. Sekretäri osas kõlasid Ü. Kase ning muusikateadlase ja kirikumuusika õppejõu Toomas Siitani nimed.

Komisjoni töövormina peeti kõige paremaks ühiskoosolekuid. Lauluraamatukomisjoni töös oli selline ühisarutelu olnud tulemusrikas ja samade põhimõtetega sooviti ka agenda teemadel jätkata.

Teine koosolek toimus 21. novembril 1991, samuti peapiiskopi kabinetis.⁷ Koosolekut juhatas taas A. Pöder, protokollis J. Salumäe. Kohale oli kutsutud ka T. Siitan, kes väljendas valmisolekut osaleda töös nõuandjana. Arutati uuesti komisjoni tegevuse suundumust ja tööpõhimõtteid. Uutes oludes oli ka jumalateenistuselule ja selle arengule ootused muutunud. Võimalusi nähti nii päris vana traditsiooni juurde tagasipöördumises kui ka radikaalses uuendamises.⁸

⁶ Ü. Kask: *Oleme oma kirikutöös ikka olnud otsekui tulekahju kustutajad. Ka nüüd on üleval rida probleeme, mida see komisjon saaks ja peaks lahendama: alba kasutamine, kihluse kord, õnnistamised-pühitsemised, liigutused-asendid liturgias jne.* LK protokoll 1 (16.05.1991).

⁷ LK protokoll 2 (21.11.1991). Osalesid: A. Pöder, H. Rein, T. Salumäe, J. Salumäe, kutsutuna muusikateadlane T. Siitan. Ü. Kask puudus.

⁸ T. Siitan: *On võimalik suunduda Kiriku vana traditsiooni suunas, millest Martin Luther ei ole kunagi lahti ütelnud. Teine suund on kõigele modernsele kuni kitarrimuusikaga jumalateenistusteni.* A. Pöder: *Mõlemad suunad ei tohiks vastanduda, kuigi seda tehakse. Tuleb taotleda pluralismi. Liturgia areng kirikus peaks olema*

Komisjoni töosuundi kujundades puudutati veel liturgiaalase uurimistöö vajadust, koostööd kiriku kunstikomisjoniga ja kogudustele tehtavate uuenduste vajaduse ja tähenduse seletamist. Võeti plaani tegelda esmalt talitustega. Koosolekul valiti komisjoni esimeheks Tiit Salumäe ja sekretäriks Peeter Paenurm⁹.

LITURGILISE KOMISJONI KOOSSEIS JA TÖÖKORRALDUS

15 tööaasta jooksul tegutses komisjon neljas koosseisus. Kuna komisjon moodustati kirikukogu liikmetest, on komisjoni koosseis omajagu sõltunud praostkonna sinodite tehtud saadikuvalikutest. Komisjoni moodustamisel arvestati ka inimeste valmisolekut, huvi ja pädevust töös osalemiseks. Väljastpoolt kirikukogu saadikute ringi sai inimesi kaasata ekspertidena. Komisjonisisesel reglemendi järgi käsitleti siiski ka koopteeritud liikmeid ja eksperte kui täisõiguslikke komisjoni liikmeid.

Esimeses koosseisus alustasid Tiit Salumäe, Andres Pöder, Harri Rein, Jaak Salumäe, Üllar Kask. 1992. aastal koopteeriti juurde õpetajad Andres Mäevere, Peeter Paenurm ja Gustav Piir. Tiit Salumäe tegutses kõikides koosseisudes komisjoni esimehena, nõndasamuti Gustav Piir abiesimehena ja Peeter Paenurm sekretärina. Staažikas liige oli ka Andres Pöder.

1992. aastal jätkas komisjon uue mandaadiga, kuid samas koosseisus (v.a Ü. Kask).¹⁰ Seoses H. Reinu emerituuri jäämisega valiti 07.08.1996 uueks liikmeks õp Tauno Teder.

üheltpoolt oikumeenilise suunitlusega; teisalt aga ka täiesti uute momentide sisse-toomine, värskendamine. LK protokoll 2 (21.11.1991).

⁹ P. Paenurm oli sel momendil veel usuteaduse üliõpilane, ordineeriti diakonõpetajaks 11.12.1991.

¹⁰ XXIV Kirikukogu valis 02.09.1992 Liturgilise komisjoni: T. Salumäe, G. Piir, A. Pöder, H. Rein, J. Salumäe. 14.10.1992 koopteeris komisjon juurde A. Mäevere ja P. Paenurme.

1997. aasta novembris toimusid kirikukogus uued komisjoni valimised.¹¹ Komisjon laienes nüüd 8-liikmeliseks. Jätkasid kõik senised liikmed, lisandus õp Veiko Vihuri. Seoses A. Mäevere komisjonist lahkumisega valiti 1999. aasta novembris tema asemele praost Jaan Tammsalu. Septembrist 1999 kuni oktoobrini 2000 tegutses komisjonis õp Joel Siim, asendades välismaal õpingutel viibivat V. Vihurit.

2001. aasta valimistel kirikukogus toimusid komisjoni koosseisus suuremad muutused.¹² Jätkamisest loobus komisjoni alguspäevist tegutsenud J. Salumäe, välja jäi ka J. Tammsalu ja T. Teder. Nende asemele tulid uued inimesed: õpetajad M. Kukk, H. Nelis ja Kaido Soom. Selles koosseisus tegutses komisjon kuni oma volituste lõppemiseni.

Läbi tegevusperioodi oli komisjon n-ö praostide-abipraostide komisjon. See andis komisjoni tööle ja otsustele autoriteetsust. Kuid komisjoniliikmete suur töökoormus mõjutas ka edasiliikumise tempot. Pealegi toimus töö ühiskondlikel alustel, palgaline sekretärgi tegutses vaid osalise koormusega mitme koguduse teenimise kõrval. Suhteliselt tagasihoidlik eelarve ei võimaldanud tööle võtta täie koormusega töötajat. Suurte praktikutena said komisjoni liikmed teha valikuid oma kogemustest ammutatud vaistuga. Teaduslik uurimistöö jäi seetõttu aga rohkem tagaplaanile. Komisjonil ei olnud võtta ka sellist liturgiaalast koolitustaset, kui seda oli rikastel naaberkirikutel. Seda kompenseeris tihe koostöö Soome luterliku kiriku käsiraamatukomiteega,¹³ kes just samal ajal oma kiriku käsiraamatuid uuendas. Oma uurimisvõimaluste piiratus sundis komisjoni olema rohkem avatud teiste kirikute juba tehtud uurimistööle ja kogemustele.

¹¹ XXV Kirikukogu valis 26.11.1997 Liturgilise komisjoni: T. Salumäe, G. Piir, A. Mäevere, A. Pöder, J. Salumäe, T. Teder, V. Vihuri, lisaks eksperdina P. Paenurm.

¹² XXVI Kirikukogu valis 28.11.2001 Liturgilise komisjoni: T. Salumäe, G. Piir, M. Kukk, H. Nelis, A. Pöder, K. Soom, V. Vihuri, eksperdina P. Paenurm.

¹³ Soomes võeti uus *Jumalateenistuste raamat* ja *Evangeeliumiraamat* kasutusele aastal 2000, *Talitusteraamat* aastal 2004.

Nagu komisjoni töölerakendamisel kavandati, käidi regulaarselt koos ühistel koosolekutel Tallinnas konsistooriumis ja toomkirikus või ka mujal komisjoni liikmete kogudustes. Koosolekuid peeti aastas 4 kuni 10.¹⁴ Üks koosolek korraldati enamasti kahepäevase väljasõiduistungina. Neil pikematel koosolekutel oli võimalik päevakorda võtta suurema mahuga eelnõusid, põhjalikumalt teemasse süveneda, ühiselt arutada tegevussuundi ja aktuaalseid jumalateenistuseluga haakuvaid küsimusi. Liturgiline komisjon pidas aastail 1991–2005 kokku 93 koosolekut.¹⁵

LITURGILISE KOMISJONI TÖÖ EESMÄRK JA PÕHIMÕTTED

Kolmandal koosolekul 19. veebruaril 1992 võeti vastu komisjoni töö reglement ja arutati komisjoni töökava.¹⁶ Reglemendis sõnastati lühidalt komisjoni töövaldkond, töö põhimõtted ja eesmärk: *EELK Liturgiline komisjon on EELK Kirikukogu poolt moodustatud organ, mis tegutseb Eesti Kirikus jumalateenistuste, ametitalituste ja muude liturgiasse otseselt või kaudselt puutuvate küsimuste läbitöötamisega, parandus- ja täiendusetepanekute tegemisega ning uute jumalateenistuste ja ametitalituste kordade väljatöötamisega. Komisjoni eesmärk on Eesti Kiriku uue Agenda koostamine.*¹⁷

Kohe töö alguses ei suudetud töö põhimõtteid täpsemalt formuleerida. Olukorda ja kiriku vajadusi tuli kõigepealt täpsemalt uurida ja analüüsida. Oli kiireid asju, mida pidi ruttu lahendama. Näiteks

¹⁴ Koosolekute arvu poolest olid aktiivsemad aastad 1992 ja 1994. Aastail 2003–2005 koosolekute aktiivsus kahanes. Koosolekute harvenemist tingis väike eelarve ja komisjoni juhtide töökoormuse kasv.

¹⁵ 1991: 2 koosolekut; 1992: 9; 1993: 9; 1994:10; 1995:6; 1996:8; 1997:8; 1998:7; 1999:7; 2000:6; 2001:4; 2002: 5; 2003:4; 2004:4; 2005:4.

¹⁶ LK protokoll 3 (19.02.1992). Osalesid T. Salumäe, H. Rein, J. Salumäe, Ü. Kask ja P. Paenurm.

¹⁷ LK protokoll 3 (19.02.1992). Lisa: EELK Liturgilise komisjoni reglement.

ootasid vaimulikud pikisilmi ametiriietuse seaduse täiendamist.¹⁸ Vaimulikke kutsuti sageli pühitsema mälestuskive, ausambaid ja lippe, kuid Agendas puudusid selle kohta igasugused juhised. Komisjon alustas n-ö tule kustutamisega. Kuid tasapisi kaardistati ka kogu tegevusväli, vajadused ja võimalused, ning sõnastati need enda ja vaimulike jaoks.

Juba kolmandal koosolekul arutati 1992. aasta töökava ja edasist tööd. Sama aasta jooksul kavandati tegelda järgmiste küsimuste ja eelnõudega: altaritarbed ja altari korrashoid, ametirõivastus, pühitsemis- ja õnnistamistalitused, kihlus ja laulatus, ametisse-seadmised, ristimine, haigete armulaud ja võidmine. Harri Rein töötas üksi proopriumiga ja sellegi materjali läbivaatamine võeti plaani. Järgmisel aastal kavandati töötada matusega, korjandus-temaatikaga, pere- ja noorteteenistusega. Lepiti kokku, kes komisjoni liikmetest ühe või teise teemaga sügavuti tegeleb ja eelnõu ette valmistab.¹⁹

Tegelikkuses liiguti edasi aeglasemalt. Kuid liikumine oli siiski sihikindel ja produktiivne.

Algusest peale kodeeriti liturgilise komisjoni tegevusse sisse üks probleem, mis on töö tempot ja mahtu oluliselt mõjutanud. Nimelt sai komisjoni peamiseks ja kaugemaks eesmärgiks uue käsiraamatu koostamine, kuid kirikuvalitsus käsitles komisjoni ka kiriku jumalateenistusele koordineeriva üksusena. Omast kohast oli see loomulik, sest komisjonis oli mobiliseeritud kiriku liturgiaalane pädevus ja teotahe. Komisjonile anti pidevalt jooks vaid ülesandeid üldkiriklike jumalateenistuste ettevalmistamisel ja muude liturgiaga haakuvate probleemide lahendamisel. Kuna teist vastavat organit kirikus ei olnud, võttis komisjon ka ise endale lisaülesan-

¹⁸ Konsistooriumile ja kirikukogule oli pastorite poolt tugev surve, et lubataks talaari kõrval kasutada vaimuliku liturgilise rõivastusena ka albat ja stoolat.

¹⁹ Komisjoni tegevuse esimestel aastatel valmistas üks komisjoni liikmetest tööjaotuse alusel talituse eelnõu ette. Seda loeti ja parandati-täiendati komisjoni koosolekul või koosolekutel, kuni materjal vastuvõtmisküpseks tunnistati. Hilisematel aastatel kujunes eelnõude ettevalmistamine peaausjalikult sekretäri ülesandeks.

deid, et oma valdkonnas arengut juhtida.²⁰ See on võimaldanud EELKL üht olulist tegevusvaldkonda suhteliselt odavalt koordineerida. Liturgiline komisjon sai igal aastal teiste kirikukogu komisjonidega võrreldes mitmekordselt suurema eraldise, kuid ometi jäi see mitmekordselt väiksemaks kiriku teisi tegevusvaldkondi koordineerivate keskuste ja ühenduste dotatsioonist. Naaberkirikute eskujul oleks võinud moodustada jooksvate küsimuste lahendamiseks kirikuvalitsusse omaette keskuse või tööorgani ja kanaliseerida liturgilise komisjoni potentsiaal uue käsiraamatu koostamiseks. Positiivne asja juures oli see, et teooria ja praktika käisid käsikäes.

Sel ajajärgul tuli kirikusse tööle järjest uusi noori vaimulikke, kellele nappis *Agendasid* ja muudki liturgiaalast abimaterjali. Talituste üksikuid kordasid oli õpetajate konverentsile juba tutvustatud. Jumalateenistuse korra läbivaatamise juurde polnud komisjon aga veel asunud ja uue käsiraamatu väljaandmine ei tulnud nii kiiresti kõne alla. Kriitilise olukorra leevendamiseks tehti 1995. aastal *Agendast* faksiimile trükk²¹. *Agendat* jagati igale vaimulikule ja kogudusele. Komisjon otsustas paralleelselt välja anda *Jumalateenistuse juhendi*, milles kirjutatakse lahti jumalateenistuse praktilised üksikasjad, võimalikud uuendused ja muud jumalateenistuseluga haakuvad teemad.²² See *vahevariant* rajas ühtlasi teed algavale jumalateenistuse põhikorra uuendamisele.

²⁰ Näiteks tegeles komisjon lisaks uue käsiraamatu koostamisele järgmiste küsimustega: Eesti Vabariigi 75. aastapäeva jumalateenistuse laululehe ja liturgiaalaste lisamaterjalide koostamine (1992); piiskop Einar Soone ametisseseadmise jumalateenistuse ettevalmistus (1992) ja peapiiskop Jaan Kiiviti ametisseseadmise jumalateenistuse ettevalmistus (1995); Wastse Testamendi juubeli tartumurdelise jumalateenistuse ettevalmistus (1996); Porvoo ühisavaldusele allakirjutamise jumalateenistuse ettevalmistamine (1996); „Kirikuteenija käsiraamatu” tõlkimine ja väljaandmine (1993); oikumeenilise palvenädala teemavihiku tõlkimine ja toimetamine (1994, 1995); visitatsioonikava täiendamine (1996); Uue katekismuse trükiks ettevalmistamine (1998) jne. Lisaks liturgiaalased koolitused, millest edaspidi tuleb juttu.

²¹ Trükiti *Agenda* 1979. aastal Uppsalas ilmunud väljaanne, mida väliseesti kirik oli omalt poolt revideerinud ja kohandanud.

²² *Jumalateenistuse juhend* ilmus *Jumalateenistuste ja kiriklike talituste käsiraamatu* prooviväljaande lisana (Tallinn 1996). Vihik anti välja õpetajate konverentsi kulul ja jagati tasuta kõikidele vaimulikele.

Juhendi sissejuhatuses kirjutati lahti ka komisjoni tegevuspõhimõtted ja eesmärgid. Seni olid need väga lühidalt formuleeritud ja üksikasjades vaid komisjoni koosolekuil välja öeldud. Pealkiri *Jumalateenistuse juhend* viitas dokumendi põhiosale. Seetõttu on jäänud sissejuhatuses formuleeritud seisukohad mõneti juhendiosa varju ja asjakohase üldsuse tähelepanuta.

Komisjon rõhutas dokumendis oma tööd kui osa järjepidevast jumalateenistusuuenduse protsessist nii Eesti kui ka maailma kontekstis.²³ Kirikus tööd alustanud väikese kirikukogemusega inimeste puhul oli oht, et ei osatud näha oma eelkäijate tööd, protsesside järjepidevust ja arvati alustavat tühjalt kohalt. Komisjon püüdis arvestada senist tööd ja kogemusi. Kuid julgeti vaadata tagasi ka kaugemale. Uuriti vanu luterlikke käsiraamatuid ja jumalateenistuse arengut pikemas ajavahemikus, kui vaid omaenda kogemused ja mälestused. Samas oli meie kirik poliitilise olukorra muutumise tulemusel väljunud pealesurutud reservaadist. Suhtlemine teiste maade kristlastega eeldas avatud dialoogi nii sisulistes kui ka praktilistes küsimustes. Kompleksivaba dialoog andis ka võimaluse oma silmaringi avardada ja leida vastuseid üleskerkinud küsimustele.

Järjepidevuse ja kristlaste ühtekuuluvuse taotlemine väljendus ka selles, et komisjoni edasises töös talitusi ja teenistusi uuendades jälgiti alati teiste kirikute praktikat. Püüti kasutada võimalust mööda eestikeelsete vanade käsiraamatute tekste või tõlgiti neid teistest keeltest. Iga sissetoodud uue teksti või muudatuse taga on olemas näide teistest käsiraamatutest. Komisjoniliikmete enda loodud algupärandid on väga vähe, kuigi paljusid palvetekstegi

²³ EELK XXIV Kirikukogu otsus moodustada EELK Liturgiline Komisjon on selgelt väljendanud vajadust jätkata aastakümneid kestnud agenda uuendamise protsessi. Alates prof Johan Kõpu artiklist "Jumalateenistusekorra uuendamise küsimusi. I-II" ("Usuteadusline Ajakiri", 1/1927; "Eesti Evangeelne Luterlik Kirik" 1991 ja 1992) ja Agenda komisjoni tööna 1936. a valminud kavandist "Agenda Evangeeliumi-Luteri usu kogudustele Eestis" on aastakümnetega kogunenud palju väärtuslikku liturgilist materjali. Samuti on üle maailma toimunud ja toimuv liturgiaalane uurimistöö laiendanud ka luterlikku jumalateenistushägemust, taotlusi ja – praktikat. (Jumalateenistuse juhend, 1996: I. Sissejuhatus, 1. Miks vajame jumalateenistuse juhendit?)

komisjon kohendas sedavõrd, et neid võiks juba komisjoni loominguks nimetada. Kõige rohkem kasutati meile teoloogilistelt rõhuasetustelt ja traditsioonidelt sarnaste kirikute – Soome ja Saksa luterlike kirikute – käsiraamatuid. Värskest ja oikumeenilisemat mõtet tõid juurde anglikaanide ja ameerika luterlaste materjalid, jälgiti ka katoliku kiriku jumalateenistusreformi.

Toetudes reformatsooniaja uuenduspõhimõtetele sõnastas komisjon ka oma töö põhimõtted kahte punkti: 1) jumalateenistusuendus teenib kiriku vaimse elu uuendamist²⁴ ja 2) jumalateenistusuendus tähendab vana liturgilise pärandi elavdamist nüüdisaegset inimest kõnetavaks jumalateenistuseks.²⁵ Küsimus on siis meie kiriku pärandi arvestamises kui ka avatud olemises maailmas oikumeenilisel tasandil toimuvale: *Kogu käimasolev uuendusprotsess taotleb arusaamade ja praktika laiendamist ning mitmekesistamist, et sajanditevanuses traditsioonilises vormis jumalateenistus suudaks ometi kõnetada tänapäeva inimest. Ühelt poolt tähendab see meile nii kogu kristliku kiriku kui ka Eesti kohaliku traditsiooni uurimist ja heade tavade säilitamist. Teisest küljest tuleb leida võimalused elavdada Eesti ja teiste maade unustatud liturgilist pärandit ning leida koht kaasaegsele materjalile (muusika, palved, kristlik kunst).*²⁶

²⁴ Kiriku ülesanne on Jumala sõna kuulutamine ja sakramentide jagamine (Augsburgi usutunnistus, VII; EELK põhikiri, § 3), milles kõneleb ja ilmutab end, tegutseb ja annab end kogudusele Kolmainus Jumal. Ta on sõnas ja sakramendis tõeliselt kohal (reaalpresent), vabastades inimest patust ja pühitsedes teda armastava kaasinimese teenimisele. Korrapärased koguduse jumalateenistused ja palvused on seega kiriku vaimse elu keskmeks. On oluline kogudust kasvatada hindama jumalateenistuse tähtsust, mõistma toimuvat ja aktiivsemalt jumalateenistuses kaasa elama. (Jumalateenistuse juhend, 1996: I. Sissejuhatus, 2. Milles seisneb jumalateenistuse uuendus?)

²⁵ Jumalateenistusuendus hindab kõrgelt meie luterlikku liturgilist pärandit ja eesmärk ei ole vana lihtsalt kõrvale jätta. Samas tuleb kõikjal küsida sisu ja vajaduse järele, et jumalateenistus ei muutuks kivinenud vormide krampplikuks säilitamiseks. (Jumalateenistuse juhend, 1996: I. Sissejuhatus, 2. Milles seisneb jumalateenistuse uuendus?)

²⁶ Jumalateenistuse juhend, 1996: I. Sissejuhatus, 2. Milles seisneb jumalateenistuse uuendus?

Praktilised jumalateenistusuuenduse eesmärgid võeti kuude punkti: uuendusega taotletakse jumalateenistuse sisulist selgust, terviklikkust, osaduslikkust, voolavust ja loomulikkust, mitmekesisust ning palveelu süvendamist.²⁷

TÖÖ KÄSIRAAMATUGA

Talituste ja hiljem ka jumalateenistuse põhikorra läbivaatamise juurde asudes ei piirdunud komisjon eelkäijate viisil keelelise iluravi ja liturgiati n-ö rikastavate elementide juurdetoomisega. Esmalt tuli välja töötada mitu uut talituse korda, mis senises *Agendas* puudus. Koostati *Lipu õnnistamine*²⁸, *Noortejuhi ametisse seadmine*²⁹, nende kõrval kaks uut seadust³⁰ ja mitu juhendit³¹. Risti-

²⁷ (1) *Jumalateenistuse sisuline selgus. Tuleb taotleda selgemat ja sügavamalt arusaamist jumalateenistuse terviku kui ka selle osade sisulisest tähendusest.* – – – (2) Jumalateenistuse terviklikkus. Jumalateenistuse terviku moodustavad sõna ja sakrament. Koguduse jumalateenistusliku elu keskmeks on pühapäevadel ja pühadel peetav jutluse ja armulauaga jumalateenistus ehk missa. – – – (3) Jumalateenistuse osaduslikkus. Kogudus ei ole jumalateenistusel ainult saaja rollis, kes kuulab ja vaatab vaimuliku kultuslikku tegevust. Vaja on muuta senine liialt pastorikeskne jumalateenistus rohkem kogudusekeskseks ja leida teid nii koguduse üksikliikmete kui ka terviku aktiivsuse tõstmiseks jumalateenistuses. – – – (4) Jumalateenistuse voolavus ja loomulikkus. Erinev kirikute arhitektuur ja sisustus, jumalateenistuse pidamisega seotud isikute (vaimulikud, koor, ilmikud jt) hulk ning kirikuliste arv seab jumalateenistusele omad nõuded, millega tuleb arvestada. Jumalateenistuse käik peab olema inimestele jälgitav ja arusaadav. Aktsepteeritavad on koguduse kohalikud head tavad ja eripära. (5) Jumalateenistuse mitmekesisus. Jumalateenistuses on koht muusika, palvete, sümbolite vaheldusrikkusel ja mitmekesisusel, nagu ka loetav sõna vaheldub kirikuaasta jooksul pühapäevast pühapäeva. Jumalateenistus puudutab inimese kõiki meeli. (6) Jumalateenistuse palveelu süvendamine. Jumalateenistus peab inimest kaasa kutsuma ja õpetama palvetama. Teisalt peab jumalateenistuse palve olema konkreetsem ning rohkem seotud inimese argielu ja ühiskonna hetkeprobleemidega.

²⁸ *Lipu õnnistamine*, eelnõu valmis 1992. Õpetajate konverents kiitis kava heaks, kuid muutis pealkirja: Lipu pühitsemine.

²⁹ *Noortejuhi ametisse seadmine*, eelnõu valmis 1993. 1996. aasta prooviväljaandes avaldati kava täiendatuna ja uue pealkirjaga: *Kirikute töötajate ametisse seadmine*.

³⁰ 1) *EELK ametiriituse seadlus*, valmis 1992, kehtestati konsistooriumi poolt 1993. 2) *EELK kirikuaasta ja liturgiliste värvide seadlus*, valmis 1995, kehtestati konsistooriumi poolt samal aastal.

mise jaoks oli *Agendas* kaks erinevat korda: lapse ristimine ja täiskasvanu ristimine. Komisjon sünteesis kahest korrast kokku ühe universaalse ristimiskorra.³² Käesoleva ülevaateartikli raames ei ole võimalik põhjalikumalt analüüsida talituste ja teenistuste uuendusetepanekute kujunemisteed. Jäägu see juba järgmiste uurimuste ja artiklite teemaks.

Komisjoni esimehe T. Salumäe algatusel koostas komisjon välja ka haigete võidmise korra. Küsimus oli vana, juba Piiblis tuntud eestpalve- ja õnnistamistalituse traditsiooni taastamises, õigemini luterlastele tuttava haige külastuse ja tema eest palvetamise talitustesse võidmiselemendi juurdetoomises. Kuna tol hetkel luterlikes kirikutes teema üle diskussioon veel käis, oli töös eeskuju ja abi võtta vaid anglikaani kiriku käsiraamatuist ja Soome luterliku kiriku piiskopliku nõukogu väljaantud juhistest.³³

Edasi jätkas komisjon tööd teiste kasuaaltalitustega: piht, konfirmatsioon, laulatus, matus.³⁴ Need koondati koos *Jumalateenistuse juhendiga* 1996. aastal *Jumalateenistuste ja kiriklike talituste käsiraamatu* prooviväljaandesse³⁵ ja esitati õpetajate konverentsile seisukoha võtmiseks.

³¹ 1) *Seisukohavõtt kirikukellade löömise kohta*, valmis 1992. Teksti täiendati 1997 ja anti uuesti välja: Juhised kirikukellade helistamise kohta. 2) *Juhised armulaua ainete, armulaua jagamise hügieeni ja armulauariistade korrashoiu kohta*, valmis 1993. 3) *Juhised jumalateenistusel korjanduse korraldamise kohta*, valmis 1993. Komisjon on töötanud välja ka kirikupiibli kasutamist ja lastele armulaua jagamist puudutavad juhendid, kuid need jäid olude teisenedes rakendamata.

³² *Ristimine*, valmis 1993. Täiendati hiljem ja avaldati 1996. aasta prooviväljaandes: Ristimine, sh Ristimine ja konfirmatsioon, Hädaristimine, Hädaristimise kinnitamine.

³³ *Õliga võidmine ja käte pealepanemine*, valmis 1993. Liideti 1996. aasta prooviväljaandes suuremasse peatükki: Hingehoidlikud talitused. Käesolevaks ajaks on võidmistalitus olemas ka Saksa ja Soome luterlikes käsiraamatus.

³⁴ 1) *Piht*, valmis 1994; sisaldas erapihi korda ja pihipeeglit; 2) *Konfirmatsioon*, sh ka Kiriku liikmeks vastu- ja tagasivõtmine, valmis 1994; 3) *Laulatus*, sh Kihlus, Laulatus aastapäev, valmis 1996; 4) *Matus*, valmis osalisena 1996; täiendati hiljem ja avaldati käsiraamatu prooviväljaandena 5 (2000): *Matus*, sh Puusärkipanek, Ärasaatmine, Matusetalitus, Urni/Puusärgi haudapanek, Lapse matus, Matus palved, Matusjumalateenistuse prooprium.

³⁵ Kuna tegu oli esimese prooviväljaandega, siis puudus sellel järjekorra number. Järgmised prooviväljaanded on nummerdatud. Praktikast tuntakse neid ka väljaande kaanevärviga järgi: nn roheline, lilla, sinine jne vihik.

Juba *Jumalateenistuse juhendi* koostamise ajal anti välja uus *EELK agenda muusikalisa*.³⁶ Selles noodiraamatus arvestati jumalateenistuse ülesehitusel juhendis esitatud uuendusvõimalustega. Organist Ene Salumäe, kes muusikalisa toimetas, kaevas arhiividest välja ja seadis lauldavaks ka *Laudamuse* ja *Sanctusele* järgneva *Benedictuse*. Noodiraamatusse lisati ka seadmissõnade laulmise mudelid ja alternatiivideks helilooja E. Võrgu loodud liturgiliste hümnide meloodiaid.

Pärast käsiraamatu esimese prooviväljaande ilmumist jätkas komisjon tööd teenistustega: missa³⁷, sõnateenistuse³⁸, jumalateenistuse tekstilisa³⁹, lasteteenistuse⁴⁰, peremissa⁴¹, pihiteenistuse⁴² ja tunnipalvustega⁴³. Lasteteenistuse kord koostati algusest lõpuni täiesti algupärase ja uudsena – nii tekstide kui ka muusika osas.⁴⁴ Talituste reas jätkati ordinatsiooniga⁴⁵, viimasena võeti ette pühitsemised ja õnnistamised⁴⁶.

Pärast missakorra valmimist asus komisjon viimistlema jumalateenistuse muusikalist poolt. Jumalateenistusse oli juurde tulnud

³⁶ *EELK agenda muusikalisa*, välja antud 1996. Toimetas Ene Salumäe, noodikirja tegi Erik Jõks.

³⁷ *Jumalateenistus armulauaga ehk missa*, valmis 1999. Ilmus prooviväljaandes 2. Vihik sisaldas ka käärkambripalveid.

³⁸ *Sõna- ja palteteenistus*, valmis 2000. Ilmus prooviväljaandes 4.

³⁹ *Käsiraamatu lisa*, valmis 1999. Ilmus prooviväljaandes 3 koos proopriumiga.

⁴⁰ *Lastejumalateenistus*, valmis 1998. Ilmus noodivihiku kujul Kirikumuusika Liidu ja Liturgilise komisjoni ühise koolitusprogrammi käigus. Materjali tutvustati ja õpiti praostkondlikel koolitustel.

⁴¹ *Perejumalateenistus ehk peremissa*, valmis 2000. Ilmus prooviväljaandes 4.

⁴² Pihijumalateenistus, valmis 2000. Ilmus prooviväljaandes 4.

⁴³ Tunnipalvuste (Laudes, Sext, Vesper, Completorium) korraga töötati aastal 1997. Materjal jäi aga pooleli töö pärast teiste, olulisemate ja kiiremate tekstidega.

⁴⁴ Lasteteenistusele kirjutas laulusõnad Lia Kaljuste. Muusikat kirjutasid lauludele ja muudele liturgiaosadele Tuuliki Aabmets (Jürjo) ja Katrin Hallik, laule viisistas ka Maris Lend ja Helika Gustavson.

⁴⁵ Ordinatsioon, valmis 1998. Materjali ei avaldatud prooviväljaandena, vaid pärast õpetajate konverentsi heakskiitu anti piiskoppidele kasutamiseks ja ettepanekute tegemiseks.

või muutunud tekste, mis vajasid laulmiseks viisi. Muutunud oli ka arusaamine *Kyrie* ja *Halleluuja* tähendusest missal ning muusikud leidsid, et neid osi senise meloodiaga laulda ei ole sobi. Peeti otstarbekaks rikastada liturgia muusikat ja luua lisaks uusi meloodiaid. Kuna senine liturgiamuusika oli saksa päritolu ja peegeldas 100 aasta taguseid rõhuasetusi liturgilises muusikas, unistati oma algupärasest ja eestilikust liturgiamuusikast. Aastal 2000 moodustati muusikatoimkond⁴⁷ ja kutsuti heliloojaid kirjutama missa jaoks uut muusikat. Laekus neli arvestatavat uue liturgiamuusika (missamuusika) ettepanekut.⁴⁸ Koostöös Kirikumuusika Liiduga tutvustati ja õpetati 2001–2002 praostkondade õppepäevadel uusi muusikavariante. Otsustati säilitada ka senist muusikat. Kohandati rütmi ja vahetati *Kyrie* ja *Halleluuja*. Uued ettepanekud trükiti käsiraamatu kahes prooviväljaandes-noodivihikus.⁴⁹

Aastail 2003–2005 töötas komisjon üksikute seni arutamata talituskordadega ning võttis uuesti ette missakorra, sh armulaua-palved. Koguti parandusettepanekuid nii komisjoniliikmete endi praktika põhjal kui ka teiste elualade asjatundjatelt. Laekunud ettepanekute alusel töötati missakord uuesti läbi ja siluti tekste keeleliselt.

Alates komisjoni tegevuse algusaegadest vaatas valmivad materjalid keeleliselt läbi ja luges korrektuuri ajalehe *Lääne Elu* keeleteimetaja Heli Tammik Haapsalust. Teist korda luges ja toimetas tekste Eesti Teadusfondi grandid nr 5292 „Teoloogilise ja

⁴⁶ Kahe mahuka talitustekorraga *Kirikuhuone pühitsemine* ja *Önnistamised* alustas komisjon tööd aastal 2000. Materjal jäi teiste kiiremate tööde kõrval lõpuni viimistlemata.

⁴⁷ Muusikatoimkonda kuulusid: kirikumuusikud Piret Aidulo, Ene Salumäe, Kersti Tarve (Petermann) ja Elke Unt-Kortelainen (Unt). Töö alguses osales ka Erik Jöks.

⁴⁸ Missamuusikat kirjutasid: Helsingi Sibeliuse Akadeemia kirikumuusika õppejõud Kai-Erik Gustafsson ja eesti kirikumuusikud-heliloojad Mart Siimer, Riho Ridbeck ja Jaanus Torrim.

⁴⁹ Missamuusika I, valmis 2001. Ilmus prooviväljaandes 6; Missamuusika II, valmis 2002. Ilmus prooviväljaandes 7.

religioosse sõnavara struktuur ja areng eesti keeles“ raames moodustatud töörühm Siret Rutiku juhendamisel. Liturgilised tekstid on enamikus kuulatavad tekstid ja seepärast on olnud väga oluline palvete ja muude tekstide puhul jälgida keelelist selgust ja ladusust. Keelelisel toimetamisel jõutakse aga ühel hetkel maitse tasandile, kus põrkuvad arusaamad, et liturgiline tekst võibki olla pisut arhailisema kõlaga või vastupidi peaks olema väga suupärane ja modernse sõnastusega. Selles vallas ei saa rahulolematud kunagi otsa.

Märkimist väärib ka uus tase käsiraamatu kujunduses. Tänapäeva trükitehnilised võimalused lubavad käsiraamatut trükkida mitmevärvilisena. Nii koostati komisjoni materjalid teiste naaberkirikute eeskujul mitmevärvilises kirjas: otsesed loetavad tekstid on trükitud mustalt, märkused ja juhised on punased. Prooviväljaanded trükiti mustvalgetena, kuid arvutipildis on saanud juba näha tulevast väljanägemist.

TÖÖ PROOPRIUMIGA

Paralleelselt teenistustega käis töö kirikuaasta pühapäevade ja pühade palvete ja piiblilugemistega ehk proopriumiga, sh ka erikorraga pühadeteenistustega. H. Rein oli oma proopriumikavandi lõpetanud, kuid ilma läbitöötamata ja toimetamata ei soovinud komisjon seda avaldada. Komisjoni tehtud küsitluse põhjal ei rahuldanud vaimulikke kasutatav Saksa perikoobisüsteem.⁵⁰ See oli küll tuttav, kuid süsteemi kasutamise kord muutis teenistuse lugemistevaliku liiga ühekülseks. Seepärast vaadati ringi alternatiivide järele.

Komisjon ei näinud võimalikuna ise päris oma lugemiskava koostada, nagu seda Soome kirikus tehti. Tuli otsida ja omaks

⁵⁰ Saksa luterlik leksionaarium, koostatud Luterliku Liturgilise Konverentsi poolt 1957, revideeritud 1977.

võtta teiste kirikute tehtud tööd. Ühe variandina kaalutigi Soome kiriku valmivat perikoobisüsteemi. Ameerika luterliku ja anglikaanide praktikaga kursis olev G. Piir soovitas toetuda oikumeenilisele perikoobisüsteemile, mille täiustamisega parajasti Inglise kirikus tegeldi.⁵¹ Viimatimainitud lugemiskava põhjal koostas toimkond ette proopriumiraamatu kavandi.⁵² Iga pühapäeva jaoks trükiti lugemiste juurde päevapalve ja lõpupalve, lisaks laulusoovitused, algussalm ja halleluujasalm, algusesse lühike pühapäeva temaatika kirjeldus. Pühade erikorraga teenistused (nt jõuluõhtu teenistus, ülestõusmispüha vigiilia jne) paigutati samuti proopriumiraamatusse.

Koostatud proopriumiraamat on leidnud oma rikkaliku materjalivaliku pärast laialdast katsetamist-kasutamist, kuigi alati ei osata seda õigesti rakendada. Kindla teemaga pühapäevadega harjunud kasutajates on uue süsteemi ülesehitus tekitanud segadust.⁵³ Kirikul seisab ees diskussioon proopriumi teemal. On võimalik valida üks alternatiiv ja kehtestada see üle kiriku. Võib koostada lisamaterjal ka harjumuspärase Saksa perikoobisüsteemi kasutajate jaoks ja lubada vaimulikul endal otsustada, kumba raamatut ta kasutab.

⁵¹ Tegu on roomakatoliiklaste, anglikaanide ja inglise keele piirkonnas tegutsevate luterlike ja metodisti kirikute kasutatava perikoobisüsteemiga. Eestis kasutab seda lugemiskava ka Metodisti Kirik.

⁵² Proopriumitoimkond moodustati 1999 koosseisus: G. Piir, E. Auksmann, P. Paenurm, T. Teder, V. Vihuri.

⁵³ Advendi-, paastu- ja ülestõusmisaja pühapäevade teemasid oli muudetud või nihutatud teisele pühapäevale. Ilmumisaja ja nelipühade järgse aja pühapäevadel kasutatakse *lectio contiuna* printsiipi ja aastakäikude kaupa pühapäevade teemad erinevad. Proopriumiraamatu palvete kasutamiseks koos Saksa perikoobisüsteemiga tuleb võtta abiks vastav võrdlustabel (prooviväljaandes 4).

⁵⁴ Soome keeles ‚kokeiluseurakunta‘.

KATSETUS- JA KOOLITUSTEGEVUS

Soome luterlik kirik kaasas oma uute materjalide praktikas proovimiseks, paljude variantide vahel valikute tegemiseks ja parandus-täiendustepanekute saamiseks rea nn katsetuskogudusi.⁵⁴ Neile anti kõik komisjoni valminud materjalid ning nad lubasid omalt poolt materjale kasutada ja tagasisidet anda. Soomes see praktika toimis hästi ja komisjon sai väga head tagasisidet. Liturgiline komisjon töötas 1995. aastal ka meie kiriku jaoks välja katsetuskoguduste statuudi ja aruandlusvormi. Liturgiaalases katsetustegevuses osalemise ettepanekule vastas 10 kogudust. Osalemine oleks olnud aktiivsemgi, kuid katsetustegevuse statuudi kohaselt said töös osaleda vaid lõpetatud teoloogilise haridusega vaimulikud. Noorte vaimulike seas oli huvi suur, kuid enamik neist olid diakonõpetajad. Konsistoriumi loal oli ka komisjoni liikmetel endil õigus – teatud mõttes ka kohustus – komisjoni materjale oma koguduses jooksvalt kasutada.⁵⁵

1996. aastal toimus katsetuskogudustele kaks seminari. Kui õpetajate konverents võttis seisukoha, et kõik asjast huvitunud vaimulikud võivad liturgilise komisjoni väljatöötatud materjale kogudustes kasutada, kadus eriline vajadus katsetuskoguduste senise tegevuse järele. Katsetuskoguduste ringi hajumisega kadus kahjuks ka hea võimalus pidevaks koostööks ja tagasiside hankimiseks.

Liturgiaalase katsetustegevuse asemel pakkusid edaspidi tagasisidet koolitusseminarid ja arendasid dialoogi.⁵⁶ Asjalik koostöö kujunes nii EELK Kirikumuusika Liiduga kui ka Viljandi Kultuuri-kolledži kirikumuusika osakonnaga. Kolledži diplomandide riigi-

⁵⁵ Komisjoni liikmed teenisid kogudusi: Haapsalu, Harju-Jaani, Martna, Pärnu, Ridala, Simuna, Tallinna Püha Vaimu, Tallinna Toom, Võru. Ametlikeks katsetuskogudusteks said kogudused: Jõhvi, Sangaste, Lääne-Nigula, Kihelkonna, Vastseliina, Tallinna Kaarli, Kose; hiljem lisandus veel Kärkla, Reigi, Pühalepa.

⁵⁶ Koolitustega alustas komisjon 1993. a. Kolmes Eesti linnas toimus seminar vaimulike riietusest, armulauapraktikast, armulauariistadest ja -ainetest. Alates 1996. aastast korraldati koolitusseminare koostöös Kirikumuusika Liiduga.

eksam on igal aastal toimunud jumalateenistusena ja noored kiriku-
muusikud on aastatega loonud pika rea head liturgiamuusikat nii
missa kui ka laste- ja pereteenistuse tarvis.

Koostööst kõneldes tuleb kindlasti eriliselt mainida Soome
luterliku kiriku käsiraamatukomiteed ja Kiriku jumalateenistus-
ja muusikatöö keskust, eesotsas selle juhi Kai Vahtolaga.⁵⁷ Kahe
komisjoni koostöö oli väga viljakas. Soome kirik toetas ka
prooviväljaannete trükkimist.

Käesolevas artiklis olen libisenud mööda õpetajate konverentsi
tööst. Komisjoni koostatud talitus- ja teenistuskorrad pidi kiriku-
seaduse kohaselt enne kehtestamist heaks kiitma õpetajate konve-
rents. Esimesed materjalid arutati õpetajate konverentsil ükshaaval
läbi. Kuid siis otsustati, et parem on arutada terviku üle – konve-
rentsile esitatagu töö lõppedes valmis talituste- ja teenistusteraamat.

KOKKUVÖTE

Kuigi kõik liturgilise komisjoni laual olnud materjalid ei ole saanud
kasutusküpsaks, on komisjon oma 15 tegevusaasta jooksul siiski
töötanud kõigi käsiraamatusse kuuluvate teemade juures. Oma
nimel ei jõudnud komisjon uut käsiraamatut välja anda. Siiski on
jumalateenistuse arengu jätkumiseks olemas rikkalik materjali-
kogu prooviväljaannete näol, mida saab edaspidigi kasutada nii
koolitusmaterjali kui ka töövahendina, lisaks, arhiiv ja kogemuste-
pagas.

2005. aasta teisel poolel töötas allakirjutanu komisjoni sekretä-
rina peaaegu kogu olemasoleva materjali uuesti läbi (v.a prooprium
ja pühadeteenistused), ühtlustades tekste ja parandades-täiendades
materjale laekunud parandusettepanekute alusel. Selle töö tulemu-
sena sai liturgiline komisjon anda oma töö jätkajale üle 325 lehe-
külge puhtaks kirjutatud käsiraamatu teksti.

⁵⁷ Soome keeles ‚Käsikirjakomitea’ ja ‚Kirkon jumalanpalvelus- ja musiikkitoiminnan
keskus’.